

Fortælling som brobygning

Af Dorte Futtrup, fortæller

Mundtlig fortælling og narrativ pædagogik er i fokus i daginstitution, folkeskole og videregående uddannelse. Organisationer og virksomheder bruger 'storytelling' i arbejdet med værdier og branding. Fortælling er et redskab, som vi ikke kan komme uden om, hvis vi vil ud med budskaber og skabe identifikation. Artiklen handler også om, hvordan faglighed kan få en mere sanselig vinkel.

Artikel fra Undervisningsministeriets Tidsskrift 'Uddannelse', nr. 2, 2003. – S. 49-59

Mennesker har til alle tider og i alle kulturer fortalt historier for at skabe mening, sammenhæng og fællesskab. Ved at fortælle skaber vi os selv, hinanden, de andre og giver tilværelsen retning. Vi bliver den historie, vi fortæller, når vi kæder fragmenter sammen til helheder. At arbejde med fortælling og narrativitet giver således mulighed for at arbejde med identitet og meningsdannelse på et personligt, pædagogisk og socialt plan, hos barnet og den voksne, i en organisation og i samfundet. Set fra den synsvinkel bliver det narrative ikke blot et litterært eller kulturelt fænomen, men et grundmenneskeligt vilkår.

I det efterfølgende vil jeg uddybe det narratives betydning i barnets og den voksnes liv, det narratives anvendelse i pædagogik og endelig historiefortælling som strategisk redskab og metode til værdiafklaring i en organisation. Der kan sættes spørgsmålstegn ved min artikels validitet, idet fortælling ikke handler om sandhed, men om sandsynlighed. Det narrative er en hermeneutisk disciplin, og kan derfor altid gøres til genstand for fortolkning.

Baggrund

Jerome Bruner udgav sit credo i bogen Uddannelseskulturen (1998), hvori han samler et livs forskning i tænkning og erfaringsdannelse. Han skriver heri: Fortællingens betydning for sammenhængen i en kultur er sandsynligvis lige så stor som dens betydning for strukturen i det enkelte menneskes liv. Det er kun med fortællingens metode, man kan konstruere en identitet og finde sin plads i sin kultur. Bruner anser viden for en konstruktion af verden, hvor den narrative tænkemåde bruges til at konstruere virkeligheden. Han argumenterer for en narrativ pædagogik og inddrager mange kilder, såsom lingvistik, litteraturteori, psykologi, filosofi, drama, jura og sågar matematik. Han betragter dette sammenløb som en nødvendighed – ikke kun i narrative studier – men i uddannelsesstudier i bred forstand.

Mads Hermansen (2001) skriver:

Det er hen over årene blevet tydeligt for mig, at den bedste ramme både for forståelse af og praktisk arbejde med organisationsudvikling er den historiefortællende ramme. Det er en metaposition for samtlige metodeudviklinger ... men historiefortællingssynsvinklen er først blevet klar for mig som perspektiv hen over arbejdet.

Er det det, vi husker, vi fortæller, eller er det det, vi fortæller, vi husker? Socialkonstruktivistene siger, at vi først husker noget, når vi har fortalt det eller deltaget i en fortælling om det. I følge Bruner (1999) er det "bevist", at det, som ikke bliver struktureret narrativt, lider tab i erindringen.

Siden 1990 har jeg beskæftiget mig med historiefortælling, dels som mundtlig fortæller for mennesker mellem 3 og 100 år, dels som underviser, foredragsholder, skribent. Ligesom Bruner og Hermansen har jeg langsomt nærmet mig en erkendelse af den sammenhængskraft, som ligger i det narrative.

Barnet og den voksne

Børn har brug for voksne, som kan fortælle historier. De har brug for selv at fortælle og blive fortalt ind i en sammenhæng familiemæssigt, socialt, geografisk og historisk. Det er vigtigt for identitetsfølelsen, og det giver et rigere samvær mellem børn og voksne, når den mundtlige fortælling bliver en del af dagligdagen.

Det narrative indeholder en begyndelse, en midte og en slutning. Den voksne skaber barnets begyndelse ved at fortælle, når den 5 årige spørger sin mor: Fortæl om dengang jeg blev født ... Der er en afgrundsdyb forskel på disse to svar: Da du blev født? Det var den lykkeligste dag i fars og mit liv... contra ... Din far skred, og jeg stod alene tilbage med al besværet... Vor selvfølelse og vort selvbillede er påvirket af det, som er fortalt ind i os.

Vi bliver fortalt ind i en slægt ved at få et navn. De første år af vort liv tilhører mere vor familie og andre nære relationer end os selv, fordi oplevelser og begivenheder kun sidder i os som kropslige aflejringer. Begyndelsen er et flimrende kaos af sanseindtryk og følelser, derefter kommer ordet og siden sproget. Mon der er en vidunderlig uspolet virkelighed, som vi ikke kan komme frem til, fordi vi er dømt til at opleve verden gennem et sprogligt filter?

Senere bliver det barnets opgave at skabe balance mellem sine egne ønsker og sine forpligtelser overfor andre i familien. Det lærer hurtigt, at handling ikke er nok til at nå dette mål, men at fortælle den rigtige historie, at sætte sine handlinger i et legitimt og kanoniseret lys er lige så vigtigt. Selv 3-4 årige børn kan bruge de rigtige fortællinger til at indynde sig, føre bag lyset, smigre, retfærdiggøre og fremkalde konfrontation. At få hvad man vil have, er meget ofte et spørgsmål om at få fortalt den rigtige historie. Med andre ord er de narrative kompetencer udviklet på et tidligt stadium og bør sikres en høj prioritet i sprogtilegnelsens program. Derfor kan børn følge, producere, forstå historier, trøstes og forskrækkes af dem længe før de er i stand til at udtrykke de mest elementære Piaget-logiske sætninger, der kan sættes på sproglig form. Vi har en medfødt og primitiv prædisposition for narrativ organisation. (Bruner, 1999)

Midterdelen af livets fortælling bestemmer vi selv om den skal have karakter af offer-, helte-, udviklings- eller skæbnefortælling. Når vi bruger vor narrative fantasien, genføder vi os selv via sproget. I dette sprog forvandles glemte fornemmelser til indsigt, og vi opdager måske dele af det fortælleunivers, som vi selv er indspundet i. Kan man ændre et liv ved at fortælle det? spørges der gentagne gange i Jan Kjærstads roman Erobreren (1997).

Vort livs slutning må andre fortælle, for vi er ikke selv herrer over vort eftermæle. Men døden kan blive en mere fortrolig partner i livet, hvis både børn og voksne har følgeskab af fortællinger, som ikke kun handler om os selv, men fortællinger, som gør livet større og giver det flere dimensioner.

Mundtlig fortælling – hvad er velegnet fortællestof?

Astrid Lindgren udtalte i forbindelse med sin 90 års fødselsdag: Pak ikke børn ind i vat og bomuld – men i stærke fortællinger.

Ingen emner er for store til børn. I grundfortællingerne møder vi det liv, som venter os som levende mennesker. Vi lærer os selv at kende, når vi konfronteres med liv og død, had og kærlighed, magt og afmagt, ondt og godt. Det kræver mod at tage de eksistentielle spørgsmål op: Hvem er jeg? Hvor er jeg kommet fra? Hvor går jeg hen? Det er vigtigt at dele de basale følelser og tilværelsens gåder med børn for at gøre dem livsduelige. Som voksen viser man sin sårbarhed ved at tage emner op, hvorpå der ikke gives svar, og netop sårbarhed er et godt udgangspunkt for samtale.

Myter, sagn, folkeeventyr rummer en del af ovennævnte ingredienser. Det er korte knappe fortællinger, som rummer vore forfædres livsvisdom. Desuden har disse genrer været mundtlige engang og har ingen forfatter. Det betyder, at ingen version er "den rigtige". Det føles som en lettelse for de fleste nybegyndere i mundtlig fortælling! Romaner og noveller rummer mængder af godt fortællestof, men det er vanskeligere, fordi man skylder forfatteren hensyn i sin måde at fortolke historien på. Desuden er erindringer fra eget liv og egne historier velegnet. Kunsten er dog at fortælle en personlig historie, ikke en privat. Som øvelse kan man fortælle i 3. person for at mindske detaljeringsgraden og få skabt en gavnlig afstand til sig selv.

Mundtlig fortælling har både noget kulturbærende og noget kulturskabende i sig. Når vi mødes i fortællingen, løftes vi ud af vores egen verden og ind i det fælles. Den gode historie giver etisk retningsbestemmelse, og vi genkender os selv. Vi kan spejle os og finde nyt håb ved at få nogle bud på, hvordan andre har løst vanskelige problemstillinger i tilværelsen.

Et af de store fortællekomplekser i Bibelen er Josef-fortællingerne. Det er stærke historier om had, kærlighed, misundelse, søskendejalousi, svig, løgn, sorg, håb, glæde, tilgivelse og forsoning. I Jakobs familie var der ofte knas og stridigheder mellem hustruer og de mange børn. Jakob havde børn med fire forskellige kvinder, men Josef var hans yndlingssøn, og det prægede drengen på godt og ondt. Brødrene blev misundelige og pønsede på hævn. En moderne familie med eller uden sammenbragte børn kan nikke genkendende til mange af de oplevelser, og bedsteforældre tager sig til hovedet over nutidens rodede familieforhold. Josef blev solgt som træl i Egypten, og han lærte et nyt sprog og en anden tankegang at kende. I kraft af sin begavelse og sin evne for drømmetydning fik han en topplacering i sit nye land: Han blev kornmester for hele Egypten.

Efter fortælling af netop denne historie for 8-10 årige børn sagde en dreng med muslimsk baggrund til mig: Det var en god historie. Jeg kendte den godt – bare på en lidt anden måde. En dansk pige sagde: Det gjorde jeg også – men hvordan er den historie, du kender? spurgte hun den muslimske dreng. Sammen med et par andre børn udvekslede de ligheder og forskelle. Josef-fortællingerne blev ved en anden lejlighed fortalt for en gruppe ældre mennesker. Flere blev bevæget ved genhøret, for de havde ikke lyttet til disse historier i deres helhed siden barndommen. Pludselig følte jeg det, som om jeg igen sad på min bedstefars knæ og lyttede til hans fortællinger fra Bibelen, sagde en gammel dame.

Mundtlig fortælling kan samle mennesker på tværs af alder, religiøs og social baggrund. Det er vigtigt som fortæller ikke at være forkyndende, belærende eller moraliserende. Børn opdager straks, hvis den voksne har et projekt med dem, noget hun vil have dem til at tro, gøre eller mene. Den gode historie kan derimod bære sig selv. Der skal arbejdes med fortællervinkel, virkemidler, rytme, pause, spændingskurve og begyndelse, midte, slutning. Fortælleren skal tage de almenmenneskelige følelser på sig, for de er også universelle. Når Josef beskyldes for at ville ligge med Potifars hustru, må fortælleren både påtage sig hustruens lokkende og forførende rolle og de følelser, som den uskyldigt dømte Josef måtte have. Ellers bliver fortællingen refererende, utroværdig og uden glød. Fortælleren skal gøre historien til sin egen.

Uanset hvad man vælger at fortælle, bør man gøre sig sin fortælleetik klar. Hvorfor fortæller jeg denne historie? Hvad er mit ærinde? Hvilke følelser af glæde, smerte, vemod, sorg, munterhed bliver vakt i mig?

Det narrative breder sig

Historiefortælling breder sig i disse år til mange områder i samfundet. Sognegårde, biblioteker, foredragsforeninger og oplysningsforbund inviterer til mundtlig fortælling. Caféer i større byer har fortælleaftener, hvor et blandet publikum samles for at lytte til historier. Der oprettes fortællerkredse og arrangeres festivaler med fortællere fra Danmark og udlandet. Indenfor undervisningssektoren er der interesse for fortælling som et pædagogisk og didaktisk redskab, ikke blot det at lære sig kunsten at fortælle, men også hvordan man gør sin undervisning fortællende. Den narrative pædagogik studeres for at finde ud af, hvordan en faglighed og videnskabelighed kan tilføjes en mere sanselig vinkel og blive helt eller delvist manuskriptfri. Flere og flere bliver klar over, at et teknisk perfekt tilrettelagt forløb med PowerPoint ikke fæstner sig i sindet på samme måde, som når et levende menneske viser sit engagement og sin begejstring.

Projekter iværksættes, hvor førskolebørns sprog skal gøres mere sammenhængende og nuanceret ved hjælp af mundtlig fortælling. Et godt sprog er en forudsætning for velfungerende læseforståelse og god læseudvikling. Sproget udvikles i et miljø sammen med inspirerende og indlevende voksne, hvor barnet gives tid og ro, og hvor det mærker, at den voksne lytter. Men barnet skal også selv trænes i at lytte, og man får børn til at lytte ved at fortælle dem noget, der er værd at lytte til. Jo flere historier børn får fortalt og læst op, des bedre fornemmelse får de for, hvordan en god fortælling er skruet sammen. De bliver bedre til selv at fortælle i helheder, i stedet for blot at kunne en masse ord, men ikke finde ud af, hvordan ordene hænger sammen med resten af deres liv. Hvis børn har et godt sprog og evner den fortællermæssige komposition, bliver deres forældre og andre voksne optaget af at lytte til dem. Uden gode lyttere, ingen god fortælling – og omvendt.

Storytelling og værdier

Organisationer og erhvervsliv har i de senere år taget fortællingen til sig som et ledelsesmæssigt og strategisk værktøj, som kan hjælpe med til at brande virksomheden, indkredse værdier, understøtte visioner, skabe fælles billeder og vise vejen. Men hvorfor også organisatorisk fortælling eller storytelling, som det ofte kaldes i de kredse? Det hænger sammen med det foranderlige samfund. Intet er som det plejer at være, og det skaber forvirring og utryghed hos mange mennesker. Kravet om forandringsparathed er snart det eneste konstante vi har. En organisation og et arbejdsliv består af fragmenter og løsdele, som skal kædes sammen med et

personligt liv. Hvis ikke man formår at fortælle det ind i en meningsfuld sammenhæng, bliver både organisationen og den enkelte forvirret og rodløs. Fortid, nutid og fremtid skal forbindes ved hjælp af den røde tråd, ligesom i vor barndoms malebøger, hvor vi skulle trække en linje fra 1 til 2 til 3 ... helt op til 60 punkter. Først da kunne vi se, hvilken figur det forestillede.

Tidligere var identitetsgivende tilhørsforhold mere stabile. Man bevægede sig fortrinsvis i fortrolige og velkendte omgivelser, hvor forandringer i hverdagen var små. De mennesker, man var iblandt, havde samme oplevelser og erfaringer som én selv. I dag er vore relationer langt mere komplekse. Vi flytter meget og indtræder i nye netværk, hvor sammenhænge kan opleves uigennemskuelige. Mange lever et nomadeliv, hvor der skiftes fra kontekst til kontekst, og der er mange forskellige bud på tilværelsestolkninger. Man skal skabe sig selv med personlig karriereplanlægning, individuelle handlingsplaner og ansvar for egen læring. Enhver skal forsøge at blive konge eller helt i sit eget livs eventyr. Men nogen ender med stor sandsynlighed som heks eller skurk.

Under de vilkår trænger behovet for at afklare værdigrundlaget i en organisation sig mere og mere på. Det gælder både virksomheder og kulturelle organisationer så som biblioteker, muséer og teatre, samt uddannelsesinstitutioner på alle niveauer. Værdigrundlaget har også betydning for at få og fastholde gode medarbejdere. Værdier er dynamiske og forandrer sig i reglen umærkeligt. De kan også ændre sig chokagtigt, hvis et eksistensgrundlag pludselig ændrer sig, og alt opleves meningsløst. Værdiafklaring indebærer en etisk refleksion, og det er en tidskrævende og længerevarende proces – i princippet er det noget, vi altid er på vej til. Den narrative metode er velegnet til denne proces, fordi der til fortællingen altid er knyttet værdier, tro og billeder af det gode liv. Til grundlag for værdiafklaring ligger spørgsmål som: Hvorfor skal organisationen være her, og hvor er den kommet fra? Hvor er den på vej hen? Der er identitet knyttet til værdier, både i dem som er iboende det enkelte menneske siden barndommen, og i dem vi har tilegnet os undervejs, samt i de værdier, vi ikke har.

Historiefortællingen indeholder kolossale ressourcer af kraft til konserverende at legitimere det, man gør, har gjort og vil fortsætte med at gøre, men historiefortællingen har lige så stor kraft til at forandre det, man gør, og forståelsen af det, man har gjort, samt ændre på det, man vil gøre. (Hermansen, 2001).

Altså lige elementer af konservering og forandring, bevaring og innovation, legitimering og udvikling af utopiske elementer i en organisations liv. Enhver historiefremstilling har dobbelt formål: at hjælpe fortælleren til klarhed over, hvilken organisation og kultur han er en del af, hvad hans egen identitet er i organisationen og at blive klar over, hvilke visioner man vil arbejde med realisering af. Når det gælder værdierne, er medarbejderne de vigtigste, for det er dem, der skal sørge for, at værdierne bliver ført ud i livet.

En organisation skal evne at kommunikere værdier og vision på en levende måde, og den har brug for at få både formelle og uformelle fortællinger frem i lyset. Men disse fortællinger kan risikere at blive tilfældige eller personbestemte uden tyngde og rodnet, hvis ikke de sættes ind i traditionens, kulturens og samfundets større fortællinger. Hvis man udelukkende beskæftiger sig med det velkendte i forskellig klædedragt, kan det blive et spejl. Vi må have fat i noget, der går dybere ind i sind og sanser og har en større erkendelseskraft. Min erfaring er, at en organisations egne

fortællinger med fordel kan suppleres med mundtlig fortælling af f.eks. myter, sagn og folkeeventyr. Det bliver en helt anden erfaring for en organisation at diskutere konfliktfyldte spørgsmål, hvis det er kongens handlinger i et eventyr, som diskuteres frem for historien om den administrerende direktørs dispositioner. Den enkelte medarbejder opdager, at på trods af man har lyttet til den samme fortælling, fortolkes bevæggrunde forskelligt. Pludselig bliver det klart, hvor forskelligt man tænker, og hvor forskellige referencerammerne er.

Konklusion

Historiefortælling bliver aldrig umoderne, fordi det direkte møde mellem mennesker ikke kan erstattes af selv de mest avancerede elektroniske medier. Den mundtlige fortælling forener generationerne. Den giver plads til tydning og tolkning, så både børn og voksne – ud fra den enkeltes livsbagage – kan få en oplevelse ved at høre om lindorme, frøer, kloge koner, konger, dronninger, Josef og Benjamin. I en tid med store forandringer er det vigtigt at holde fast i den mundtlige fortællings muligheder for at forankre og bygge bro mellem fortid og fremtid.

Litteratur:

- Bruner, Jerome: Uddannelseskulturen. Munksgaard, 1998 og Mening i handling, Klim, 1999
- Hermansen, Mads: Den fortællende skole – om muligheder i skoleudvikling. Bd. 1-2. Klim, 2001
- Kjærstad, Jan: Erobreren, Samleren, 1997
- Værdigrundlag og selvevaluering på de frie kostskoler. Af Tove Heidemann, Anders Bech Thøgersen, Finn Thorbjørn Hansen, Randi Nygaard Andersen. Danmarks Pædagogiske Universitet, 2001
- www.dortefuttrup.dk under Publikationer